

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

15244

15-ամսի
սկզբ

891.99

Ը-66

Քիֆու

1290

№ 1

ՇԻՐՎԱՆՁԱԴԼ

142
ՏԵՍՆՈՒՆԻՔ ՏԵՐԻ ԱՆՑԱԾ

ԹԻՖԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ „ԱՐՐ“ Տ. ՆԱԶԱՐԵԱՆ

Գոյովի՛ւ. պր. և՛ Յարկատի՛ճ. փող. տակի՛սն:

1890

3373

89199

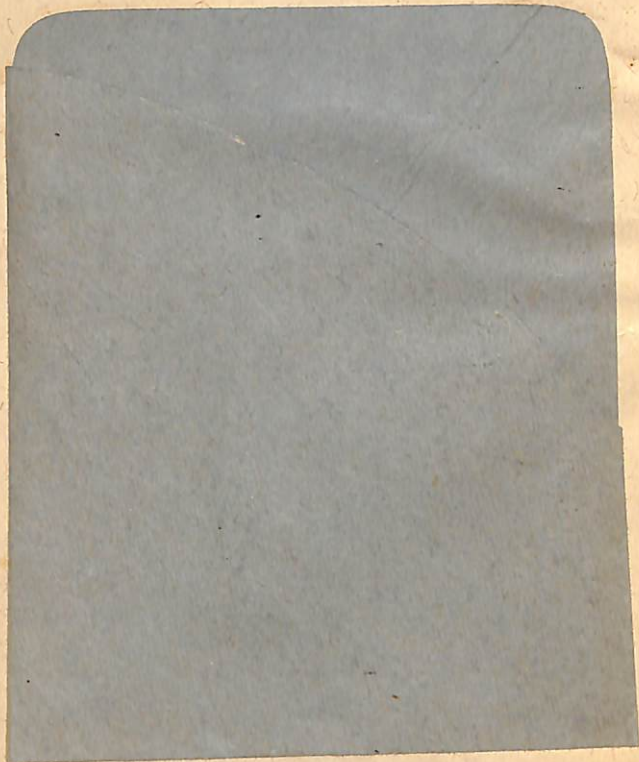
Շ-66

u. u.

ՇԻՐՎԱՆՁԱՐԷ

ՏԱՍՆՈՒՀԻՆԳ ՏԱՐԻ

Ա Ն Ա Ա Ծ

2003

ԹԻՖԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ «ԱՐՐՐ» Տ. ՆԱԶԱՐԵԱՆ

Զօրօվին. պր. էն Տարեառին. փոք. սանկհե:

1890

Նրա երեսի զծագրութիւնը չէր արտայայտում եղեւնագործի հոգի:

Առաջ ներս մտաւ նախագահը, յետոյ քննիչ անդամները, յետոյ դատախազը, յետոյ քարտուղարները: Նրանց դէմքերը սառն էին, անտարբեր և, միևնոյն ժամանակ, ահարկու հարիւրաւոր ամբոխի համար:

Յանցաւորը իւր հայեացքը յառեց դէպի այն կողմ, և մի րոպէ չ'անցած լսվեց նախագահի անյողզող ձայնը.

— Բագուի նահանգական դատարանի քրէական բաժինը Գրիգոր Խանգազեանցին, մեղադրելով Սէյիդ-Սզիմի որդի Աուրբան Ալիի սպանութեան համար, դատապարտեց . . .

Յանցաւորը մի ցնցումն գործեց, նրբա ձեռների շղթան մի թեթև շաչիւն արձակեց: Ամբոխը, ինչպէս մի անձնաւորութիւն, զսպեց իւր շնչառութիւնը:

— Դատապարտեց՝ զրկել բոլոր անհատական և ստացական իրաւունքներից,

ենթարկել տաժանակիր աշխատանքի Տօմսկի նահանգի գաւառներից մէկում տասը ու երկու տարի ժամանակով, այնուհետև յաւիտենական բնակութեան Ռուսիայի հեռաւոր նահանգներում:

Մինչ թարգմանը այս խօսքերը կրկնում էր յանցաւորին, գահիճի մի անկիւնից լսվեց կանացի մի սուր ճիչ:

Յանցաւորը ոչինչ չը պատասխանեց նախագահի հարցին, թէ արդեօք զոհ է այդ վճռով:

Պահապանները բաց արին վանդակապատը, և նա թուլացած, սալըդնած ցած իջաւ սանդուղքով: Նրա դողդոջուն ոտը գահիճի յատակին չը հասած, կահանելով առաջ վագեց և նրա սլարանոցին փաթաթվեց ասիական հագուստով մի կին:

Իս դատապարտվածի հարազատ մայրն էր, որ իւր թևերի տակ գգուելով սնել ու մեծացրել էր նրան տասնուհինը տարի, մինչև այն ժամանակ, երբ որդին բոլորովին անձնատուր եղաւ կեանքի մո-

լուծիւններին: Եւ երկու տարի չանցած՝
 երկրորդ տարիածուն ձգեց նրան փոր-
 ձուծեան մէջ: Եւ անմահ զարգացիւ յայն-
 յայտ: Ա՛յ ամբոխի խնդիրքը, ո՛չ ստիկան-
 ների խօսքը, ո՛չ սուխնների սպառնալիքը
 չը կարողացան մօրը բաժանել իւր անդ-
 բանիկ որդուց: Նա խղճալի էր, բայց շա-
 տերը աւելի խղճում էին երիտասարդ դա-
 տապարտածին: Ա՛վ չէր ճանաչում նրան
 Ն. քաղաքում, որ մայրը չէր նախանձել
 նրա մօրը, որ աղջիկը տասն անգամ չէր
 գիտել նրան դռների ետեւից, ասիական
 համեստութեան և ամօթխածութեան
 թանձր քօղի—շալի տակից, երբ սիրուն
 տղան անցնում էր փողոցով, գլուխը բար-
 ձըր պահած, գրակը անփոյթ կերպով ձախ
 ականջի կողմը թեքած, կուրծքը դուրս
 ցցած, ճակատը բաց, դէմքը լանդուզն,
 կրակոտ: Եւ նա, շատերի նախանձի այդ
 առարկան, լանկարձ զոհ դարձաւ իւր մօ-
 լի կրքերին, հասարակական ստոր խաւի
 ծնունդ մի անառակ թրքուհու ոտքի տակ

դնելով ծնողների նամուսը և իւր ծաղիկ
 կեանքը: Եւ այժմ հիշում մանուկների
 դմբերք Անթառամը ուշքի եկաւ, իւր
 շուրջը կանգնած տեսաւ միայն մերձաւոր
 ազգականներին: Նա անզգայաբար թոյլ
 տուեց, որ իրան կառք նստեցնեն և տա-
 նեն: Նա կըզնայ դատաւորների մօտ, կ'ա-
 դերսի, որ վճիռը փոխեն, եթէ չեղաւ՝
 նա կըդիմէ աւելի բարձր դատաւորներին:
 Նա մինչև անգամ ոսաբաց, գլխաբաց կը
 գնայ Թագաւոր կայսեր մօտ, կընզնի նրա
 օտներին: Նա բարի է, նա չի թոյլ տալ,
 որ մի մայր զրկուի իւր որդուց, և այն
 էլ ինչ որդուց . . . . .

— Տասներկու տարի, տասներկու տա-
 րի, անխիղճ մարդիկ . . . . .

— Եւ այժմ . . . . .

Մարտ ամսի վերջն էր, Վօլգա գե-
 տի ստորին մասերի սառույցն արդէն կո-
 տրվել էր և Բագուի ու Ռուսիայի մէջ
 նաւագնացութիւնը սկսուել:

Եղանակը բաւական ցուրտ էր. մանրը, փոշիանման անձրև էր գալիս, ծովը խաղաղ էր, միայն նրա հեռավոր հորիզոնը ծածկված էր մոխրագոյն թանձր մշուշով: Փորձառու մարդիկ հաւատացնում էին, թէ խորքում, ավերից շատ հեռու, փոթորիկ կայ: Իսկ Կասպիյ շոգենաւի անդուզն նաւապետը արհամարհում էր թէ բնութեան սպառնալիքը և թէ մարդկանց խորհուրդները:

— Շապտեցէք, — հրամայում էր նա անվրդով ձայնով նաւաստիներին, — կէս ժամուց յետոյ պիտի խարխիւր հանենք: Բոլոր ապրանքները բարձուած են:

— Բարձուած են: —
— Ո՛րտեղ են ճանապարհորդները:

Նաւապետը վերջին բառը արտասանեց հեզնական եղանակով:

— Ահա: —
Նաւահանգիստի ծայրում հաւաքված էր միտեսակ մոխրագոյն կոպիտ վերարկուներ հաքած քսորականների խումբը,

թւով տասն հոգի, շրջապատված կրկնապատիկ զինւորներով: Հացի կապոցները ձեռներին բռնած, թշուառները մաւյլու խոշոր հայեացքով նայում էին ջրի անհուն տարածութեանը, որ այն օրուանից առ միշտ պիտի անջատէր նրանց հայրենիքից: Նրանք բոլորը օտար քաղաքներից էին բերված: Չը կար մէկը, որ արտասուքով կամ գէթ ցաւակցական հառաչանքներով ճանապարհ դնէր նրանց: Ո՛վ զիտէ, նահանգի որ գաւառում կամ որ զիւղումն էին այդ բոսլէին ողբում նրանց մայրերն ու քոյրերը: Մտածում էին նրանք այդ մասին, թէ ոչ—Ստամբուլ էր յայտնի Երբեմն նրանց տիրում էր մի կատաղի զուարճութիւն: Նրանք միմեանց հրում էին, կատակներ էին անում, հրահրու ծիծաղում էին, կարծես, առաջիկայ ճանապարհորդութիւնը մի զուարճալի զբօսանք էր խոստանում նրանց: Բոլորն էլ աւազակներ էին, ով զիտէ, քանի անմեղների արիւնի մէջ թաթախած իրանց ձեռները:

Միայն մէկն էր բացառութիւն ներկայացնում այդ աքսորականների մէջ իւր հոգեկան դրութեամբ: Նա կանգնած էր խմբից մի փոքր հեռու, ամենից տեսքով և ամենից երիտասարդ: Զինւորների շրջ-
 թայակապ շարքի ետևում կանգնած էր նրա մայրը իւր մի քանի ազգականների հետ:

Երբ իւր բոլոր յոյսերից, գրկվեց, տեսնելով, որ աղի աղերսանքները ոչ ոքի վրայ չ'ազդեցին, Անթառամին մնում էր հաշտվել իւր վիճակի հետ: Երեք ամիս չ'անցած Գրիգորին դուրս բերին իւր ծըննդեան քաղաքից: Անթառամը հետևեց նրան մինչև Բագու: Եւ ահա, վերջին անգամն էր նա տեսնում իւր որդուն:

Գրիգորը աշխատում էր երևալ ուրախ, զուարթ և ճիգն էր թափում մըխիթարել իւր մօրը: Բայց նրա ամեն մի միխիթարական խօսքը կրկնապատկում էր Անթառամի տանջանքը:

Կուրծքը կիսով չափ բաց, աչքերը

արտասուքից ցամաքած, նա իւր հոգեկան վիշտը արտայայտում էր միայն գլխի տարօրինակ շարժումներով: Եւ այդ շարժումները աւելի ազդու էին, քան առաջուայ արտասուքը, հեկեկանքը և գոռումները: Նա ձգտում էր առաջ, ուզում էր մի անգամ ևս փաթաթվել իւր սիրեցեակի պարանոցին: Բայց բաւական է, զինւորական կարգապահութիւնը սրտի թոյլ զեղումներ չէ սիրում:

Սուկնների սպանւալից շարքը մի անխորտակելի պատնէշ է մօր և որդու մէջ: Եւ որքան գեղեցիկ էր նա այն օրը իւր մօր աչքում, նորն իսկ աքսորականի տգեղ հագուստով, մի տարուայ հոգեկան և մարմնական գրկանքներից յետոյ:

Շոգենաւի սուլիչի առաձգական ձայնը լսվեց, Անթառամի աչքերը մթնեցին: Աքսորականներին հրամայեցին առաջ գրնալ, և մոխրագոյն խումբը անցաւ շոգենաւի տախտակամածի վրայ:

Բարակ անձրևը շարունակվում էր:

Ի՞նչ, նա, որ մեծացել է ծնողների խնամող յարկի տակ, գիշերը պիտի անցուցանի բաց օդում, ծովի անհուն տարածութեան մէջ, անձրևի ներքոյ: Ոչ երբէք, թողէք Անթառամին ծովը գցի իրան, խեղդուի, որ չը տեսնի որդուն այդ դրութեան հասած: Բայց ո՞վ կը թողնի և ինչո՞ւ. չէ՞ որ Աստուծո՞ւ ձեռքին ոչինչ անհնարին չը կայ և միթէ չէ՞ կարող նա ազատել Անթառամի որդուն:

Իսկ շոգենաւը մեղմիկ սահում էր և նաւահանգստից հեռանում: Անջատող պատնէշը այժմ ծովի խորութիւնն էր, այսինքն ինքը բնութիւնը:

Եւ սրբան արագ էր մեծանում այդ պատնէշը:

Ահա խարիսխը բարձրացաւ ծովի յատակից, շոգենաւը իւր կտուցը ծռեց գէպի հակառակ կողմը. աքտորականների մոխրագոյն գլխարկներն են միայն երևում: Մի կարմրագոյն լաթի կտոր այդ գլխարկ-

ներից վեր սաւառնում է օդի մէջ: Իս Գրիգորի վերջին բարևն է:

Չքացաւ կարմիր թաշկինակն ևս, և ամեն ինչ ձուլվեց, դարձաւ մի անորոշ սև գունդ, որից բարձրանում էր թանձր նաւթային ծուխը և սփռվում մուգ-կապտագոյն ծովի տատանվող մակերևույթի վրայ . . .

*
*

Անցան առաջին ամիսները: Անթառամը արդէն վերադարձել էր իւր ծրննդեան քաղաքը, այնտեղ, ուր յանցանք էր գործել և ուր դատապարտվել էր յախտենական աքտորանքի նրա որդին:

Օր օրի վրայ նա սպասում էր նամակի: Առաջին նամակը ստացաւ միայն իննը ամիս անցած:

Գրիգորը նկարագրում էր նախ ծովային վտանգալից փոթորիկը, բացօդեայ կեանքը, յետոյ ընդարձակ Ռուսիայի լայնատարած դաշտերը, ցուրար, անձրևներ-

ըր, ձիւնը, բուքը, մի խօսքով, բնութեան
 և մարդկութեան արհաւիրքը, որ կրել էր
 նա իւր հնգամսեայ ճանապարհորդու-
 թեան ընթացքում: Վերջապէս, նրանց
 բերել են աքսորատեղին: Իս մի փոքրիկ
 աւան է, քաղաքից հեռու: Այստեղ կան
 արքունական հանքեր և մի գործարան,
 ուր բոլոր աշխատաւորները աքսորական-
 ներ են: Ահա այս հանքերում և գործա-
 րանում պիտի աշխատի և Գրիգորը, ինչ-
 պէս մի բեռնակիր մշակ, միշտ և անդա-
 դար, ամբողջ ցերեկը, ստորերկրեայ մթին
 և խոնաւ հանքերում, առանց իրաւունքի
 գործարանի շրջապատից դուրս ոտք դնելու:

Տասն անգամ Անթառամը իւր երկրորդ
 որդուն ստիպեց այդ նամակը կարգալ,
 այն օրը, ինչպէս ասում էր ինքը,
 նա թաղում էր իւր որդուն: Նա հրաւի-
 րել էր բոլոր իւր մօտիկ ազգականուհի-
 ներին, որ իւր ցաւին ցաւակից լինին: Եւ
 այդ կանայք, փոխանակ մխիթարելու, ա-
 ւելի գրգռում էին նրա վիշտը իրանց

կեղծ և անկեղծ հառաչանքներով, իրանց
 կարեկցական դարձուածներով: Նամանա-
 ւանդ կեղեքվում էր նրա սիրտը, երբ այդ
 կանանցից իւրաքանչիւրը լիշեցնում էր
 Գրիգորի սիրուն կերպարանքը, հարաւա-
 լին բորբոքուն երեակայութեամբ նկարա-
 գրելով նրան կրկնակի գեղեցիկ գոյներով:

Յետագայ ձմեռը ստացվեց երկրորդ
 նամակը: Այս անգամ Գրիգորը մօայլ նը-
 կարագրութիւններ չէր անում: Երևում
 էր, որ նա արդէն սկսել է ընտելանալ աք-
 սորականի վիճակին, մխիթարում էր իւր
 մօրը, լիշեցնում էր, թէ Սիբիրն էլ մի
 մարգարենակ աշխարհ է, թէ այնտեղ էլ
 մարդիկ ապրում են և այլն և այլն: Եւ
 իւր դրութիւնը աւելի թեթեւ ցոյց տալու
 համար, դիմում էր համետական նկարա-
 գրութիւնների իւր բաղդակիցների կեան-
 քից: Սասնաւորապէս նա գրում էր մի
 նախկին հայ պաշտօնեայի մասին, որ աք-
 սորված է քսան տարով իբր թէ կաշա-
 ուակերութեան և եղեռնագործներին, գո-

ղերին ու աւագակներին գաղտնի աջակցելու համար: Թէ ինչ է եղել այդ մարդը առաջ, Աստուած գիտէ, բայց, եօթ տարի աքսորականի կեանքի դառնութիւնները ճաշակելուց յետոյ, նա շատ մեղմ, բարե- սիրտ և խեղճ մարդ է:

— Եսպիսիներին տեսնելիս, սիրտս մխիթարվում է, — աւելացնում էր Գրիգորը իւր նամակում:

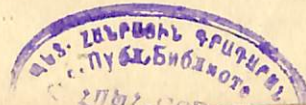
Տարին անցնում էր տարիի ետեւից, ժամանակը Անթառամին ևս ընտելացնում էր իւր վիճակին, հարկաւ, արտասուքը և լացը նրա կեանքի անհրաժեշտ պահանջը դարձնելով: Ամեն անգամ, որ նա լիշում էր (և երբ չէր լիշում) այն բոստան, երբ որդու կարմիր թաշկինակը սաւառնեց օդում, նրա կրծքից դուրս էր հնչում ծանր հոգոցը, և սղի կաթիլները, որոգում էին նրա նիհարած այտերը: Բայց

այդ լոկ մի դառն երազ էր համեմատութեամբ այն պատկերի, որ միշտ կանգնած էր Անթառամի աչքի առջև, որ միշտ հալածում էր նրան:

Ահա նա, ուրախ, անհոգ գեմքով, բաց ճակատով, երիտասարդական հրով վառուած աչքերով: Որքան ուրախացնում էր Անթառամին որդու այդ կերպարանքը, որքան հպարտանում էր և զմայլվում, տեսնելով նրան ընկերների շրջանում բոլորից սիրուն, բոլորից կայտառ, բոլորից աշխույժ: Այն, ամբողջ թաղի մէջ չը կար մի ուրիշը նրա նման: Եւ այդ լոկ մայրական երեւակայութեան արգասիք չէր, այլ մասամբ և՛ իսկութիւն: Քանի քանի ազգական և ոչ ազգական կանայք ստիպել են Անթառամին՝ թալիսմաններ կապել Գրիգորի վզին, որ նա զերծ մնայ չար աչք կպչելուց: Զօգնեցին նրան այդ թալիսմանները:

Արդեօք նոյնն է մնացել Գրիգորը Սիրիում, թէ՛ փոխվել է. չէ՞ որ արդէն

340
41

անցել է եօթը տարի նրա աքսորվելուց։
 Բայց Անթառամի երևակայութիւնը կեն-
 դանի պատկերացնում էր քսան ու իննը—
 երեսուն տարեկան Գրիգորին այնպէս, ինչ-
 պէս նա տեսել էր առաջ և ինչպէս ան-
 ջնջելի դրօշմով էր նրա յիշողութեան
 մէջ, տակաւին սլատանի, թարմ, քսան
 ու մէկ տարեկան Գրիգորին։ Յերեկը ե-
 րևակայութեամբ, զիշերը երազում, միշտ
 և անգագար, այդ պատկերը կանգնած էր
 նրա աչքի առջև։

Եօթը տարի անցաւ, ուրեմն մնում
 է հինգ տարի։ Անթառամը համբերու-
 թիւն կունենայ հինգ տարի ևս կրել իւր
 վիշտը։ Նա օրեր և զիշերներ էր հաշուում,
 թէ երբ պիտի լրանայ որոշված ժամա-
 նակը, և երբ յիշում էր, որ տաժանակիր
 աշխատութիւնից ազատվելուց յետոյ ևս
 Գրիգորը չէ կարող վերագառնալ հայրե-
 նիք, խեղճ մայրը գլուխը թեքում էր
 կրծքին և անշարժ մնում։

Որդին աքսորվելուց յետոյ նա մի առ-

ժամանակ Աստուծոց երես էր դարձրել,
 համոզված, որ նա անարգար վարուէց իւր
 հետ։ Բայց կարող էր նա երկար միջոց
 անհաշտ մնալ նրա հետ, որ մխիթարու-
 թեան և սփոփանքի անսպասելի աղբիւր
 է ամենայն տեսակ թշուառների համար։
 Եւ ահա նա դարձեալ ամեն երեկոյ կանգ-
 նում էր եկեղեցու սիւներից մէկի ետե-
 ւում, ձեռները բարձրացնում էր վերև,
 աչքերը չառում էր Աստուածամօր պատ-
 կերին և երկար, երկար ժամանակ անշարժ
 մնում միևնոյն դրութեան մէջ։ Յանուն
 մայրական սիրոյ, նա աղերսում էր Աս-
 տուածամօրը՝ միջնորդ լինել, որ Աստուած
 նրան մի օր արժանացնի իւր որդու տե-
 սութեանը։

— Ըր մեռնեմ, մի սնգամ էլ տեսնեմ։ Նրանց
 — կրկնում էր նա բիւր անգամ կրկնած
 մի և նոյն դարձուածը։

***

Այսպէս անցկացրեց Անթառամը տասնուերկու տարի, միշտ լուսավել, թէ պէտք է արժանանայ որդու տեսութեանը և միշտ ապրելով միմիայն այս յոյսով:

Վերջապէս, նա ստացաւ վաղուց սպասած լուրը: Երջանիկ օր, օր, երբ տասնուերկու տարուայ ընթացքում առաջին անգամ երեւցաւ ուրախութեան ժպիտը Անթառամի թառամած զէմքի վրայ: Գրիգորը ազատվել է տաժանակիր աշխատութիւնից, ազատվել է առաւօտից մինչև երեկոյ մթին և խոնաւ ստորերկրում աշխատելուց, ազատվել է եղեռնագործների, գողերի, աւազակների և կոպիտ զինւորականների հասարակութիւնից, նրանց հետ մի բնակարանում ապրելուց, մի ամանից ուտելուց, մի ամանից խմելուց, մի խօսքով, արտորականի կապանքներից:

Իսկ այժմ . . .

Ահա ինչ էր աւելացնում Գրիգորը իւր նամակի վերջում:

Հէնց որ ժամանակս վերջացաւ, կարճ մտադիր թուղթ տուաւ, ազատվեցի անիծված զժողովից, եկայ քաղաք: Հաց չունէի, շոր չունէի, համարեա տկոր, ստեցի խնջ անեմ:

Եստեղ մէկ մարդ կայ քեարփուշի (աղիւսի) դաւոյ (գործարան) ունի, աղաչեցի, պահատեցի, վայնաչարի տեղ տուաւ ինձ. ի հարկէ, նրա էլ խիղճը եկաւ ինձ, ինչու որ ինքն էլ առաջ ինձպէս կատրթնիկ (աքսորական) է եղել: Հիմա գոյութիւն Արարիչ Աստուծուն, ես արեկաշէնի (գործակատար) եմ ազաւօղում, ազաւխս մի կերպ պահում եմ, եթէ ինձանից հարցնես, ողջ, առողջ եմ, սիրելի ծնող, շատ էլ Փիքը մի անիլ: Մէկէլ, սուտ-ղորթ, ասում են, որ նոր թագաւորը թախտ (գահ) նստելու օրը մանրֆեսա (հրովարտակ) է դուրս բերել կատրթնիկների համար: Աստուած հաստատ պահի: Իսկը չեմ իմանում որ կատրթնիկների համար է թագաւորի ողորմութիւնը: Երեկ ընկերներիցս մէկը ասում

էր, ևս էլ յոյս Աստուծոյ, որ ազատվողների մէջ լինիմ: Կամանդիրին հարցրի, ասեց մանրօրէսոր մինչև օրս չի հասել, չեմ իմանում կայ, չը կայ: Էսպէս իմանաք: Հէնց որ հասաւ, իսկը կ'իմանամ, կը գրեմ: Գոհութիւն Աստուծոյ: Կրկին աղաչանքս է, որ շատ էլ սիրտդ չը մաշես, աղօթք անես մեղքերիս համար, ժամ գնաս, ջուխտջուխտ (զոյգ-զոյգ) մոմ վառես: Սիրելի մայր, Միխաբին, Թագուհին, Սէլրանին և այլ բարեկամաց ու հարցանողաց շատ շատ բարև: Յաւիտեանս յաւիտենից ամէն: Մնամ քեզ կարօտ, հարազատ որդի Գրիգոր Խանգաղեանց: Սակայն անցաւ մի տարի ու կէս ևս, և Գրիգորի յետագայ նամակների բովանդակութիւնը գրեթէ անփոփոխ էր մնում: Կայսերական մարդասէր հրովարտակը տակաւին սպասվում էր: Գրիգորը հարցնում էր սրան ու նրան, ոչ ոք մի որոշ պատասխան չէր տալիս: Բայց նա դարձեալ միեւ-

թարում էր մօրը, դարձեալ յոյս էր տալիս իւր վերադառնալու մասին:

Եւ Անթառամը անհամբեր սպասում էր. օրերը նրա համար անցնում էին անտանելի դանդաղութեամբ, մինչ կը լրանար այն ժամանակամիջոցը, որ տևում էր բնականաբար Գրիգորի մի նամակից յետոյ մինչև միւսի ստանալը: Ստացվում էր յաջորդ նամակը, և դարձեալ նոյն անորոշ բովանդակութեամբ:

* *

Մի ամառային օր, իրիկնորէմին, Անթառամը նստած գաւթում քառասուն ու երկու սեացած ու չորացած սիսեռների վրայ գուշակում էր սպազան: Յանկարծ շնչասպառ ներս վազեց նրա երկրորդ որդին, Միխաբը, և ուրախ ուրախ գոչեց.

— Ի՛նչ կը տաս, որ ասեմ . . .

Անթառամը, չը նայելով իւր ձերութեանը, աշխուժութեամբ թռաւ ոտքի,

խից որդուց նամակը, որ սա բռնած ունէր իւր ձեռքում: Նամուացաւ, որ ինքը կարդալ չը գիտէր:

— Եւստարա, հողիս միջ հանիր, կարգաւ, — գոչեց նա, նամակը վերադարձնելով որդուն:

— Կարգաց: Նամակը գրած էր Քրիստոսի տիրոջ կողմից: Նա յայտնում էր, թէ Քրիստոսը արդէն ազատութիւն է ըստացել և իսկոյն ուղարկել հայրենիք և թէ շուտով, երևի, տեղ կը հասնի:

Ճիշտ է արդեօք: Մի գուցէ գրողը մի չար թշնամի է, որ կամեցել է մի դառըն կատակ խաղալ, մի գուցէ ազատութիւն քառը մի անլ, խորհրդաւոր նըշանակութեամբ է գործածված նամակի մէջ:

Իսկ Աստղած լսել էր Անթառամի աղերսանքը. նա չը պիտի մեռնէր, մինչև որ ատենէր իւր որդուն: Չանցաւ նամակ ստանալու օրից մի չարաթ, Միխաքը մի օր դարձեալ տուն վազեց շնչասպառ, և այս-

անգամ ձեռքումը մի հեռագիր... Քրիստոսից: Համառօտ խօսքերով նա յայտնում էր, թէ հասել է Ն... նահանգական քաղաքը և, ամենաշատը, մի ցամախ լետոյ կը լինի իւր ծննդավայրում:

— Մի ամիս, մի ամիս, չը մեռնեմ ու տեսնեմ, չը մեռնեմ ու տեսնեմ . . .

Այդ խօսքերը կրկնելով, Անթառամը այն գիշեր համարեա մինչև լոյս չը կարողացաւ քնել, այնքան նա յուզված էր ուրախութիւնից: Ինչպէս, միթէ արդարև անտանուհինգ տարուց լետոյ նա կրկին պիտի գտնի իւր մեռած ու կորած որդուն:

Օրը կիրակի էր: Անթառամի որդիները, Միխաքը և Սէլրանը, ճաշից լետոյ գնացել էին քաղաքի շրջակայքում գրօսնելու: Նա նստած էր միայնակ թախտի վրայ, պատուհանի առջև, և ձեռները կրծքին դարսած իւր մտայն ու անօրոշ

Հայեացքը յառել էր երկնքի հեռաւոր հորիզոնին, ուսկից նա, կարծես, մի բանի սպասում էր: Նա մի քանի ըոպէ առաջ դարձեալ հմայել էր քառասուն և երկու սիսեռներէ վրայ, և երեք կարգի բաժանուած սիսեռների միջին կարգը դուրս էր եկել շորս, երկու մէկ, մէկ իրարու ետեւից, որ ասել է՝ ճսնսպարս:

— Չը մեռնեմ, մի սուգամ էլ տեսնեմ, չը մեռնեմ, մի անգամ էլ տեսնեմ, — արտասանում էին դարձեալ նրա ցամաքած շրթունքները:

Այն ինչ՝ նրա անորոշ Հայեացքը շարունակ յառած էր երկնքի հորիզոնին, ուր փոքր առ փոքր բարձրանում էին ամառային բամբակագոյն ամպերի կոյտերը և գիզվում միմեանց վրայ: Անդադար շարժելով, այդ ամպերը զանազան ձևեր էին ընդունում, մերթ բարձրագագաթ լեռների, մերթ հրեշաւոր կենդանիների: Եթէ քառասուն ու երկու սիսեռների գու-

շակութիւնը պիտի կատարվի, թող ամպերն էլ գուշակեն, թող նրանց բազմաթիւ կոյտերից մինը մի կառքի ձև, մի ձիուկամ մի ուղտի կերպարանք ներկայացնի, այն ժամանակ Անթառամը կիմանայ, որ ճսնսպարսը դողարկ չէ: Եւ ահա, հազիւ սրնահաւատ կնոջ մտքով անցել էր այս խորհրդաւոր ցանկութիւնը, երբ կապտագոյն հորիզոնի վրայ ձգվեց մի սպիտակ գիծ, այնուհետև նա ծռվեց այս կողմ, այն կողմ, և պատկերացաւ... մի հսկայական ձիւնագոյն թափանցիկ ձի... քուլաքուլա ամպերից: Անթառամի սիրտը ըսկեսց ուժգին բաբախել. կարելի բան է, որ այդ բոլոր գուշակութիւնները սպարդիւն մնան:

Մի ամբողջ ժամ նա այս դրութեամբ անշարժ նստած էր, փոքր առ փոքր նրա ջղերին տիրեց թուլութիւն, և նա ընկղմուեց մի տեսակ թմրութեան մէջ: Երբեմն երբեմն նա ցնցուելով սթափվում էր, նայում էր այդ ու ձախ, սկանջ էր

դնում դէպի դուրս, և կրկին գլուխը թե-
քում կրծքին: Եւ յանկարծ նա յուժգին ցնցվեց, վեր
ցատկեց տեղից և սկսեց դարձեալ ականջ
դնել: Նրան թուշմ էր, թէ լսում է ին-
չոր զանգակների թույլ հնչիւն, յետոյ ո-
չինչ չէ լսում, և տիրում է դարձեալ մի
և նոյն լուռ թիւնը շրջակայքում: Բայց ոչ,
եթէ նրա ուղեղը խանգարած չէ, եթէ
նրա լսելիքը չէ խաբւում, արգարե լսվում
է փոստային կառքի զանգակների ձայնը,
և լսում է հետզհետէ աւելի պարզ և ու-
րոշ: Ահա նա, վերջապէս, բոլորովին մո-
տեցաւ, և կարծես հնչում է արտուհանի
տակ: Զանկարծ զանգակների ձայնին
խառնեց կառքի անիւնների դղրդիւնը,
խուլ փողոցը աղմկեց մի քանի վայրկեան,
և ամեն ինչ դարձեալ լռեց: Եւ յանկարծ
Անթառամի ոտները, ներքին մշուշ-
մուռնից, սկսիցին դողալ: Նա վազեց դուրս,
որքան կարող էր շտապով, ցած եկաւ
փոքրիկ սանդուղքով, ձեռներով ծնկները

բռնած: Գաւթի մէջ տեղում կանգնած
էր մի անծանօթ մարդ և կասկածանքով
նայում էր դէս ու դէն: Եւ յանկարծ
Սյդ մարդը հագած ունէր սևագոյն
և կոպիտ մահուդից ռուսական ձեով կա-
րած կապալի նման մի կարճ բան, հաստ-
րակ զինուորականի կօշիկներ՝ երկար ան-
կարուրդով և կոշտ կտաւից կարած լաջն
վարդիկ: Նա գլխին դրած ունէր սպիտակ
ոչխարենուց կարած բոլորակ գդակ, որի
բաւական երկար մազերը ծածկել էին նը-
րա ճակատը ամբողջովին:

Սյդ մարդը նիհար էր, կուրծքը ճըն-
շուած, ներս ընկած, մէջքը կորացած, մի
ուսը միւսից նկատելի կերպով բարձր, ե-
րեսը խորշոմած, միտքը զգզգուած, աչ-
քերը խորն ընկած, այտերը, ծնօտը և
կոկորդի ոսկորը նիհարութիւնից դուրս
ցցուած: Նրա ձեռները ոսկորոտ էին,

կոշտ և պինդ, ինչպէս որմնաղբի կամ տարին տասներկու ամիս քար կրող մշակի ձեռները, կապոյտ ջղերը որոշ դժաւորփած երկաթագոյն և կուչկուչփած կաշուի տակից, մատների լողերը դուրս ցցփած, այնպէս, որ լիշեցնում էին մոխրախառն կրակի մէջ խորոված շագանակներ:

Նրա ոտները ներքևի կողմից երևում էին ծուռ, և երբ նա իւր ձեռնափայտի վրայ լեռնելով մի քանի քալլ առաջ եկաւ, նշմարվեց որ կաղում է փոքր ինչկարելի էր կարծել, որ նրա ոտների ոլոգները իրանց տեղումը չեն, կամ զարշապարները ուռած են: Անախորժ վերին աստիճանի անախորժ և, միևնոյն ժամանակ, կասկածաւոր և երկիւղալի տպաւորութիւն էր գործում այդ մարդու ամբողջ կերպարանքը առաջին հալեաքից: Նրան տեսնողը և կը խզճար, կը սարսափէր ակամայ, իսկ եթէ լսէր, որ ողորմութիւն է ազերսում, կմերժէր կամ եթէ ողորմել կամենար՝ չէր

մօտենալ նրան, հեռուից կը ձգէր փողը և կը հեռանար: Անթաւամբ շտապելով և հագիւ հագիւր դողդոջուն քայլերը փոխելով, անցաւ այդ մարդու մօտով, առանց ուշադրութիւն դարձնելու նրա վրայ:

Անծանօթը խորը խորշերի մէջ թաղփած իւր աչքերով ոտից ցլուկս չափեց նրան ուշադրութեամբ: Տարօրինակ և զարմանալի էր այդ աչքերի արտայայտութիւնը: Կարծես, նրանք վաղուց գրկվել էին կենդանութիւնից, կարծես, նրանց խոշոր բիբերը անշարժ էին, սպիտակ շըջանակները սառած, հողագոյն կոպերը քարացած:

Նա նայեց Անթաւամի ետևից, նայեց աջ ու ձախ, հաստաբուն թթենիին, տան փոքրիկ փայտեայ պատշգամբին, կիսաւեր շրջապարսպին և գլուխը երկմտօրէն շարժեց: Թւում էր, որ նա տարանման մէջ է. չը գիտէ ինչ անէ, խօսէ, թէ լռէ, առաջ զնայ, թէ լստ

դառնայ, բարկանայ, թէ մտւորախանայ:

Այն ինչ Անթառամը հասաւ գրտի դռներին, նայեց դէպի փողոց և կրկին շփոթված լետ դարձաւ: Այս անգամ նա նկատեց անձանոթին և, չը մօտենալով նրան, լուզված ձայնով հարցրեց: — Գո՞ւ ես կառապանը: Կա՞նք մենք:

Անձանոթը լուռ էր:

— Կառապանը դո՞ւ ես: Կա՞նք մենք:

Անձանոթը լուռ էր:

— Բաս ինչո՞ւ կանգնեց մեր դռների մօտ... Ուրի՞շ է եկողը... Նա չ'եկա՞ւ...:

Անձանոթը փայտի օղնութեամբ մի քայլ առաջ դրեց: Նա դարձեալ լուռ էր և միայն իւր կիսակենդան և երկմիտ հալեացքը չէր հեռացնում Անթառամի երեսից:

— Ողորմած Աստուած, ինչո՞ւ ես ինձ ծաղր անում, — գոչեց Անթառամը դառնութեամբ, — ես սպասում եմ... Ձէ, կանգնիր, այ մարդ, դու ո՞վ ես... Տէր Աստուած... աւազակ... Ի՞նչ ես ուզում ինձանից... Կամք չունաս... Ե՛րբ, Ե՛րբ

Այտեղ անձանոթը երկու ձեռները լենեց փայտի վրայ, մէջքը քիչ թեքեց և հառաչելով արտասանեց հետեւեալ խօսքերը:

— Կատարվեց ասածս... ոչ ես ճանաչեցի, ոչ նա է ճանաչում . . .

Անթառամը սարսափած և անգիտակցաբար լետ կանգնեց: Այդ մարդու ձայնը նրա հոգու խորքում զարթեցրեց վաղուց, շատ վաղուց, թմրած մի բան: Մի թույլ լիշողութիւն լուսաւորվեց նրա մէջ: Այդ նրա տասնութ տարի առաջ մեռած և մոռացված ամուսնու ձայնն է, այն, իսկ և իսկ այն թույլ, խեղճ, ողորմելի ձայնը, միայն աւելի տկար: Բայց ի՞նչպէս, կարելի՞ բան է, որ մեռելը վեր կենայ տասնութ տարուայ զերեզմանի խորքից: Միթէ նա երազումն է, կամ գուցէ ցնորվել է:

— Ես Գրիգորն եմ... ճանաչեցի՞ր...

ձե՞շտ լսեցին արդեօք Անթառամի ականջները, թէ դարձեալ շարունակվում

է նրա զառանցանքը: Սակայն նա կարող է երազում լինել, կարող է անգամ ցնորված լինել, բայց որ չը ճանաչի իւր Գրիգորին, որ կարողանայ մազու չափ խարվել նրան տեսնելիս, զա անկարելի բան է: Եւ ոչ միայն նա, այլ և ամենքը, որ մի անգամ տեսնել են նրա գեղեցկադէմ, նրբակազմ որդուն, միթէ երբ և իցէ կարող են չը ճանաչել թէկուզ տասնուհինգ տարուց յետոյ:

Ինչպէս քնից նոր զարթնածը, նա շփեց ձեռներով աչքերը, որ աւելի պարզ դիտէ իւր առջև կանգնած տարօրինակ անձնաւորութիւնը: Եւ կար մի անխուսափելի, մի անբաժան երևույթ, որ խանգարում էր նրան տեսնել իսկութիւնը:

Դա Գրիգորի, նախկին Գրիգորի, սիրուն կերպարանքն էր, այնպէս, ինչպէս տպաւորվել էր նրա լիշողութեան մէջ: Սա է ահաւասիկ Անթառամի իսկական որդին, այս սիրուն պատկերը, որ տասնուհինգ տարի շարունակ վառ պահել է նը-

րա երևակայութիւնը, որ ձուլվել ու միացել է նրա հոգու հետ, որ գիշերը խլել է նրա քունը, ցերեկը հանգստութիւնը: Եւ յանկարծ այդ միւսը, այդ աւագականման տգեղ, այլակերպ անձանօթը յանդգնում է . . .

Դա մի օգերևույթ է . . .
 — Եթէ իմանալի, որ մայրս էլ է ինձ մոռացել, Սիբիրը ինձ համար լաւ էր . . .

Բնական և խորին թախծութեամբ արտասանված այս պարզ բողոքը յանկարծ սթափեցրեց մոլորված կնոջը: Քողը ընկաւ նրա աչքերից, խաբուսիկ պատկերը չքացաւ, դառն իրականութիւնն ամենայն մերկութեամբ երևան եկաւ մինչև այդ վարկեան ցնորը համարված այլանդակ էակի կերպարանքով:

Նա ճանաչեց իւր որդուն, ճանաչեց նրա ձայնը, նրա աչքերը: Նրա ոտները թուլացան հարուածը անսպասելի էր և սաստիկ: Նրա գլուխը պտտեց, աչքերը մթնեցին, գուցէ նա տեղն ու տեղը գե-

տինը ընկնէր, եթէ որդու նիհար, ոսկորոտ ձեռները նոյն վայրկեանին չը գրկէին նրան:

Այս ամբողջ տեսարանը կատարվեց մի քանի վայրկեանում միայն:

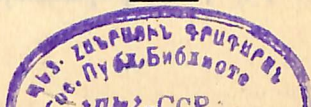
Երբ որդին աջ կուռը վերցրեց մօր ուսից, նրա կապալի թևը մի փոքր յետ քաշվեց: Երևեցաւ նրա բազուկը, որի վրայ երկաթէ կապանքը անջնջելի կերպով դրօշմել էր իւր կոշտ հետքը, սև և լայն ապարանջանի ձևով:

— Հիմայ ճանաչում ես, — ասաց նա, պարզելով իւր բազուկը Անթառամի աչքի առջև:

Այդ բազուկի վրայ կար ծննդեան մի մեծ և բոլորակ խալ:

Անթառամը բաց թողեց որդուն իւր գրկից, նայեց նրա ոտից մինչև գլուխ աղճատված կերպարանքին, ձեռները բարձրացրեց վեր և իւր ալեգարդ գլխին մի ուժգին հարուած տալով, գոչեց դառն ձայնով.

— Երանի մեռնէի եւ քեզ չը տեսնէի . . .

Գինն է 7 կողեկ:

891.542

Շ-66

15244

2013

